

PIRMOSIOS NESVYŽIAUS RADVILŲ ORDINACIJOS BIBLIOTEKOS PAVELDAS LIETUVOJE: NAUJAUSIŲ TYRIMŲ REZULTATAI

Jadvyga Misiūnienė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
Gedimino pr. 54, LT-01110 Vilnius, Lietuva
El. paštas jadvyga.misiuniene@lnb.lt

Santrauka. *Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos pradžia laikomi 1749 metais, kai Lietuvos didžiojo etmono ir Vilniaus vaivados Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės (1702–1762) nurodymu Nesvyžiuje buvo pastatytas naujas pilies bibliotekai skirtas statinys. Jame įrengtoje Didžiojoje kunigaikštiškoje bibliotekoje buvo sukaupti trys knygų rinkiniai: senasis Nesvyžiaus, Bialos pilies ir Jokūbo Henriko Flemingo (Jacob Heinrich von Flemming, 1667–1728), buvusio Augusto II pirmojo ministro ir Radvilos Žuvelės svainio. 1772 metais Radvilų ordinacijos biblioteka – didžiausias tuomet privatus knygų rinkinys visoje Abiejų Tautų Respublikoje – buvo rusų kariuomenės išgabenta iš Nesvyžiaus kaip karo trofėjus. Straipsnyje aptariamas Lietuvos atminties institucijų bibliotekose ir privačiose kolekcijose išlikęs pirmosios Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos paveldas, ištirti provenienciniai knygų ženklai, sudarytas bibliografinis knygų (rankraščių) sąrašas, papildytas naujais radiniais. Remiantis atliktų istorinių ir proveniencinių tyrimų rezultatais pakoreguoti kai kurie klaidingi teiginiai, iki šiol užsilikę Lietuvos istoriografijoje.*

Reikšminiai žodžiai: *Lietuvos kultūros paveldas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, dvarų bibliotekos, Nesvyžiaus pilies biblioteka, Radvilos, Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė, senos knygos, proveniencijos, ekslibrisai.*

The Enduring Legacy of the First Nesvizh Radziwill Ordination Library in Lithuania: Results of Recent Research

Summary. *The year 1749 is considered the beginning of the Nesvizh Radziwill Ordination Library. It was in this year that, by order of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ (1702–1762), the Grand Hetman of Lithuania and Voivode of Vilnius, a new building was erected in Nesvizh specifically for the castle’s library. The Grand Ducal Library established there accumulated three collections of books: the old Nesvizh collection, the Biały Palace collection, and the collection of Jacob Heinrich von Flemming (1667–1728), the former Prime Minister of Augustus II and brother-in-law of Radziwiłł ‘Rybeńko’. In 1772, the Radziwiłł Ordination Library – the largest private book collection in the entire Polish-Lithuanian Commonwealth at the time – was taken away from Nesvizh by the Russian army as a war trophy. This article discusses the legacy of the First Nesvizh Radziwiłł Ordination Library that has survived in the libraries of Lithuanian memory institutions and private collections. It examines the provenance marks of the books, compiles a bibliographic list of books (manuscripts), and supplements it with new findings. Based on the results of historical and provenance research, some erroneous statements that have persisted in Lithuanian historiography have been corrected.*

Keywords: *Lithuanian cultural heritage, Grand Duchy of Lithuania, manor libraries, Nesvizh Castle library, Radziwiłł family, Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’, old books, provenance, ex-libris.*

ĮVADAS

1772 m. Rusijos imperatorės Jekaterinos II pavedimu generolas Aleksandras Iljičius Bibikovas (1729–1774) išvežė iš Nesvyžiaus pilies šimtmečiais ten sukaupus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) didikų kunigaikščių Radvilų knygų rinkinius. Tai buvo didžiausia ir turtingiausia privati biblioteka visoje Abiejų Tautų Respublikoje. Pasak Franciszeko Radziszewskio (1817–1885), joje buvo saugoma apie 20 000 knygų¹, be to, tokie rankraščiniai rartetai kaip Liublino unijos originalas (1569) su karaliaus Žygimanto Augusto

1 RADZISZEWSKI, Franciszek. *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających...* Kraków: nakładem autora, 1875, p. 52.

ir 140 lenkų senatorių parašais², *Acta Tomiciana*³ septyniolika tomų *in folio*, XVIII a. pradžioje sudarytas *Inventaire général de toute la France* aštuonių tomų *in folio*, už kurio išdavimą iš Versalio dvaro kanceliarijos karaliaus sekretorius turėjo būti pakartas, *Biblija lotyniška*, gotikiniu šriftu puošniai ant pergamento surašyta dar prieš spausdinimo meno atsiradimą⁴, ir kt. 2009 m. Radvilų archyvų ir Nesvyžiaus bibliotekos kolekcija buvo įrašyta į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ tarptautinį registrą⁵.

Bibliografiniai šaltiniai. Pirmosios Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos paveldą tyrinėjo ir apie jį rašė nemažai užsienio ir Lietuvos mokslininkų. Tai Nikolajus Nikolajevas, Irina Lebedeva, Olga Guseva, Jelena Komisarova (Rusijos mokslų akademijos biblioteka), Sirkka Havu (Suomijos nacionalinė biblioteka), Lenkijoje daugiausia prisidėjo Maria Cubrzyńska-Leonarczyk (Varšuvos universiteto biblioteka) ir Stanisławas Siess-Krzyszczkowski (Jogailaičių universiteto Estreicherių lenkų bibliografijos tyrimų centras). Lietuvoje šia kryptimi dirbo Alma Braziūnienė⁶, Vidas Račius⁷ (Vilniaus universiteto biblioteka, toliau – VUB) ir Daiva Narbutienė⁸ (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, toliau – LMAVB). Šių autorių darbai tapo pagrindiniais mūsų tyrimų šaltiniais. Ypač svarbią vietą užima

- 2 Buvo du Liublino unijos aktai. Vienas jų, vadinamas lenkišku, pasirašytas Lenkijos Karūnos pasiuntinių ir skirtas Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, neišliko. Kitas, vadinamas lietuvišku, pasirašytas 77 LDK pasiuntinių ir skirtas Lenkijos Karūnai, yra šiuo metu saugomas Vyriausiąjame senųjų aktų archyve Varšuvoje.
- 3 Liet. *Tomickio aktai*. Tai Žygimanto I Senojo ir Žygimanto II Augusto laikų valstybinių aktų, ypač karališkosios kanceliarijos dokumentų ir korespondencijos, rinkinys, parengtas Krokuvos vyskupo, Lenkijos Karūnos pakanclerio Piotro Tomickio (1464–1535). Šiuos 17 Tomickio aktų tomus Radvilai Žuvelei padovanojo Lietuvos didysis kancleris Jonas Frydrichas Sapiega (1680–1751) su prašymu, kad būtų saugomi Nesvyžiaus ordinacijos bibliotekoje.
- 4 PRZYŁĘCKI, Stanisław. Radziwiłłowska biblioteka w Nieświeżu. *Slawianin*, 1837, t. 1, p. 129–130. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044085682839&seq=135>.
- 5 *Fiksuoti istoriją: Lietuvos dokumentinis paveldas, įrašytas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ tarptautinį ir nacionalinį registrus*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriatas, 2022, p. 14. https://unesco.lt/images/Fiksuoti_istorija_Pasaulio_atmintis.pdf.
- 6 BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygos nuosavybės ženklas kaip knygos bibliografinės vertės rodiklis (Kazio Varnelio bibliotekos pagrindu). *Knygotyra*, 2004, t. 42, p. 20.
- 7 RAČIUS, Vidas. *Bibliotheca dispersa: Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos paveldo Lietuvoje klausimu*. *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 307–309.
- 8 NARBUTIENĖ, Daiva. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos paveldas Lietuvoje. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 31–45.

D. Narbutienės straipsnis, kuriame pirmą kartą Lietuvos knygos istorijos raidoje į mokslo apyvartą įvesta susisteminta informacija apie Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos paveldą mūsų šalyje ir pateiktas visų tuomet autorei žinomų šešių knygų aprašas – trys knygos LMAVB ir po vieną VUB, Kauno technologijos universiteto bibliotekos (toliau – KTUB) ir Kazio Varnelio namų-muziejaus bibliotekos (šiuo metu saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, toliau – LNM). Vėliau V. Račius šį sąrašą papildė dar viena pozicija (keturi tomai). Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (toliau – LNB) nebuvo užfiksuota nė vienos knygos.

T y r i m o o b j e k t a s. Prieš keliolika metų, atliekant buvusių Lietuvos dvarų bibliotekų knygų paiešką LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde, pirmą kartą buvo aptikta knyga, neabejotinai priklausiusi Nesvyžiaus pilies bibliotekai. Tai Veliunio⁹ taurininko, seimų pasiuntinio Stanisława Kozuchowskio (apie 1670–1744) parengtas teisynas *Constytucye statuta y przywileie koronne y W. X. Lit. na walnych seymach od roku panskiego 1550. az do roku 1726 uchwalone*, išleistas jo paties lėšomis Mokrske 1732 m. *in folio*. Pagal knygoje išlikusį ekslibrisą, remdamiesi Vinco Kisarausko Lietuvos knygų ženklų sąvadu turėjome ją priskirti Lietuvos didžiojo kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos (1669–1719) bibliotekai¹⁰. Tai reikėtų, kad knyga pasirodė 13 metų po savininko mirties. Be to, Kisarausko nurodyta ekslibriso data (iki 1705), kaip paaiškėjo, taip pat yra klaidinga¹¹. Tai buvo akstinu pereiti prie gilesnių ir platesnių Lietuvoje išlikusio Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos paveldo tyrimų, remiantis naujausiais užsienio mokslininkų pasiekimais šioje srityje. Apsilankyta visose anksčiau išvardytose bibliotekose, išskyrus KTUB (iš ten gavome visas reikalingas nuotraukas), knygos peržiūrėtos *de visu*. Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) aptiktas rankraštinis dokumentas vokiečių kalba. Be to, internetinėje erdvėje pastebėtas ir provenienciškai identifikuotas kunigaikščių Radvilų atvaizdų albumas *Icones familiae ducalis Radviliana*, išleistas 1758 m. Nesvyžiaus jėzuitų spaustuvėje. Šis albumas, saugomas privačioje dr. Jauniaus Gumbio kolekcijoje, turi didžiulę svarbą Lietuvos kultūrai¹². Paminėtini dar

9 Lenk. *Wieluń* – miestas pietinėje Lenkijoje, Lodzės vaivadijoje.

10 KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius: Mokslas, 1984, p. 93, įr. 390.

11 Iš tikrųjų Baltojo erelio ordinas jam buvo įteiktas 1715 m. rugpjūčio 2 d., tad ekslibrisą reikėtų datuoti iki 1715 m. (žr. *Polski słownik biograficzny*, Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, t. XXX, p. 245).

12 Už suteiktą galimybę peržiūrėti šį albumą *de visu* norėčiau pareikšti nuoširdžią padėką dr. Jauniui Gumbiui.

du iki šiol nežinomi naujai identifikuoti mūsų kolegų iš LMAVB rankraštiniai dokumentai – XVII–XVIII a. kodeksas vokiečių kalba iš asmeninės Lietuvos Respublikos prezidento Gitano Nausėdos kolekcijos ir XIII a. (knygoje nurodyta 1446 m. data) Biblija iš LMAVB rankraštyno, – eksponuoti Vilniaus paveikslų galerijoje veikusioje parodoje „Nepažintas senųjų knygų pasaulis: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų paveldas Vilniaus bibliotekose“¹³. Dėl objektyvių priežasčių mums nepasisekė peržiūrėti tų knygų *de visu*. Vis dėlto jų aprašai įtraukti į straipsnio gale pateiktą sąrašą. Iš viso 12 bibliografinių pozicijų (15 tomų) ir viena abejotina.

Tikslas ir uždaviniai. Šio straipsnio tikslas – Lietuvos istoriografijoje aptikus tam tikrų spragų ir netikslumų naujai apžvelgti Lietuvos institucinėse bibliotekose ir privačiose kolekcijose išlikusių pirmosios Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos paveldą, papildžius jį naujais atradimais. Pagrindinės darbo užduotys – remiantis atliktais istoriniais ir provenienciniais tyrimais iš naujo identifikuoti seniausią žinomą Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos ekslibrisą, patikslinti visų trijų šios bibliotekos ekslibrisų datavimus; identifikuoti aptariamų knygų proveniencinius ženklus nustatant jų kelius į Lietuvos bibliotekas (privačias kolekcijas); sudaryti Lietuvoje išlikusių pirmosios Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos bibliografinių knygų (rankraščių) sąrašą.

Padėka. Už konsultacijas ir vertingas pastabas nuoširdžiai dėkoju prof. Domui Kaunui, dr. Tomui Petreikiui ir Stanisławui Siess-Krzyszowskiui.

RADVILŲ ORDINACIJOS BIBLIOTEKOS SUSIFORMAVIMAS

Bibliotekos pradininku Nesvyžiuje dar XVI a. pabaigoje yra laikomas Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616). Tačiau Ordinacijos bibliotekos pradžia laikytini 1749 m., kuomet Lietuvos didžiojo etmono ir Vilniaus vaivados Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės (1702–1762) nurodymu Nesvyžiuje buvo pastatytas naujas statinys, skirtas pilies bibliotekai. Tokį sprendimą padiktavo jau nuo 1745 m. sparčiai augantis bibliotekos fondas. Pirmiausia kunigaikščio Mykolo Kazimiero motina, Lietuvos didžioji kanclerienė Ona Kotryna Sanguškaitė-Radvilienė (1676–1746) perdavė į Nesvyžių turtingą Prancūzišką biblioteką¹⁴ (2 451 tomas), sukauptą jos pačios

13 Paroda veikė nuo 2023 m. lapkričio 22 d. iki 2024 m. kovo 31 d.

14 Bialos pilies bibliotekoje buvo trys knygų kolekcijos, vadinamos Prancūziška biblioteka, Mažoji biblioteka ir Didžioji biblioteka.

Bialoje¹⁵, vėliau – Mažąją biblioteką (415 tomų), buvusią greičiausiai jos vyro Karolio Stanislovo Radvilos (1660–1719) parankine biblioteka. Tikėtina, kad kartu su ja buvo taip pat perduota Didžioji Bialos biblioteka (ne mažiau kaip 1 328 tomai)¹⁶. Tais pačiais metais (dovanojimo aktas datuotas 1745 XI 22 Varšuvoje) Mykolo Kazimiero sesuo Teklė Radvilaitė (1703–1747) padovanojo broliui vertingą pirmojo savo vyro Jokūbo Henriko Flemingo, buvusio karaliaus Augusto II pirmojo ministro, biblioteką (daugiau kaip 3 000 tomų), atitekusią jai po vyro mirties. Tokiu būdu 1749 m. Didžiojoje Nesvyžiaus pilies bibliotekoje jau buvo 9 655, o kartu su dubletais ir tripletais – 12 755 tomai¹⁷. Kitą dešimtmetį jos fondai dar labiau padidėjo. Pagal akcesijų knygą¹⁸ 1749–1759 m. į pilies biblioteką naujai įsigyti 1 758 tomai. Mirus Lietuvos didžiajai etmonienei ir Vilniaus vaivadienei Pranciškai Uršulei Višnioveckytei-Radvilienei (1705–1753), kunigaikščio Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės žmonai, ir Lietuvos didžiajai kanclerienei Konstancijai Radvilaitei-Sapiegienei (1697–1756), kunigaikščio seseriai, Didžioji biblioteka Nesvyžiuje pasipildė jų asmeniniais knygų rinkiniais (atitinkamai 640 ir 1 503 tomai). Pridėtinai dar 200 knygų iš paties Mykolo Kazimiero parankinės bibliotekos po jo mirties¹⁹. Mūsų skaičiavimais, galutinai susiformavus Radvilų ordinacijos bibliotekai Nesvyžiuje 1772 m., prieš išvežant į Sankt Peterburgą, joje turėjo būti 16 856 knygos²⁰. Vokiečių istorikas, Imperatoriškosios mokslų akademijos bibliotekos Sankt Peterburge bibliotekininkas Johannes Vollrathas Bacmeisteris (1732–1788) gavęs šią siuntą tų pačių metų rugpjūčio 1 d. rašė

- 15 Lenk. *Biała Podlaska* (Palenkės Biala) – miestas rytų Lenkijoje, Liublino vaivadijoje. Radvilų valdymo metu vadinamas Biała Radziwiłłowska arba Biała Książęca (Alba Ducalis). 1569–1795 m. priklausė LDK (Lietuvos Brastos vaivadija, prie pat sienos su Karūna).
- 16 SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe (na podstawie bazy danych: „Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI–XVIII wieku“). *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 2011, t. 41, p. 140.
- 17 Ten pat, p. 141.
- 18 Lot. *accessio* – pridėjimas, prijungimas. Tai naujai į biblioteką įsigytų dokumentų knyga.
- 19 SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe..., p. 143–145.
- 20 Nesvyžiaus bibliotekininko K. F. Machnickio nuomone, tų knygų turėjo būti 20 000 (martyt, jo pateiktais skaičiais vadovavosi ir F. Radziszewskis (žr. išn. 1). Vis dėlto rusų ir lenkų tyrėjai teigia, kad šis skaičius yra gerokai padidintas (žr. GUSEVA, Olga; KOMISSAROVA, Elena. *Sobranie pol'skikh staropechatnykh knig v Slavyanskom fonde BAN*. Vyp. 1: *Nesvizhskaya ordinatskaya biblioteka Radzivillov*. Sankt-Peterburg: Biblioteka Rossiiskoi akademii nauk, 1999, p. 8; SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe..., p. 146, išn. 65).

Jekaterinai II: [...] *Bet kitas papildymas, apie kurį aš negaliu nutylėti, gautas 1772, pralenkia visus ankstesnius. Gausi kolekcija knygų, lig šiol saugomų Nesvyžiuje, Lietuvoje, buvo atgabenta ir prijungta prie mūsų. Stebėtinai dalykas, kad karas, visur pražūtingas mokslams, Rusijoje jiems palankus [...]* (vert. aut.)²¹.

TOLESNIS NESVYŽIAUS BIBLIOTEKOS LIKIMAS – JOS IŠSKLAIDYMAS IR PIRMIEJI ATKŪRIMO REZULTATAI

Taigi 1772 m.²² rugpjūtį į Rusijos mokslų akademijos biblioteką Sankt Peterburge (toliau – RMAB) buvo atgabentos 96 skrynios su 14 892 tomiais knygų iš Radvilų ordinacijos bibliotekos Nesvyžiuje, neskaitant žemėlapių, raižinių, natų²³. 1773–1779 m. visos šios knygos aprašytos dviejų tomų kataloge *Catalogus bibliothecae Radvilianae*. Jame užregistruoti 9 673 pavadinimai²⁴. Šiuo metu tai yra patikimiausias bibliografinis šaltinis rekonstruojant iš Nesvyžiaus išvežtą Radvilų ordinacijos biblioteką. Keturis dešimtmečius ši kolekcija buvo išsaugota RMAB kaip nedaloma visuma. Nuo 1812 m., kuomet per gaisrą Maskvoje sudegė Imperatoriškojo universiteto biblioteka, situacija

21 Versta iš orig.: BACMEISTER, Johann Vollrath. *Essai sur la bibliotheque et le cabinet de curiosités et d'histoire naturelle de l'Academie des sciences de Saint Petersbourg*. [Saint Petersburg]: Weitbrecht et Schnoor, 1776, p. 61.

22 Metai, kaip ir kitos Radvilų bibliotekos išvežimo iš Nesvyžiaus aplinkybės, buvo aptarinėjami Rygos taikos sutarties pasirašymo (1921 III 18) derybose. Pagal Rygos traktato nutarimus dėl kultūros vertybių grąžinimo (11 straipsnis) visos bibliotekos, archyvai ir kt., išvežti iš Abiejų Tautų Respublikos po 1772 m. sausio 1 d., turėjo būti sugrąžinti (1 punktas). Rusija ir Ukraina įsipareigojo tą turtą reevakuoti nuo 1914 VIII 1 iki 1915 X 1 (9 punktas). Derybose rusų pusė iškėlė Rusijos viešosios bibliotekos bibliotekininko Dmitrijaus Šamrajaus (1886–1971) tendencingai parengtas tezes, kurios skelbė [pirmoji], kad Nesvyžiaus biblioteka buvo išvežta 1771 m. ir dėl to neturi būti grąžinta; [antroji] kad už išvežtus iš Nesvyžiaus turtus (taip pat ir biblioteką) buvo Jekaterinos II 1775 m. per rusų ambasadorių Varšuvoje Ottoną Magnusą von Stackelbergą (1736–1800) sumokėtas šešių milijonų zlotų atlygis Nesvyžiaus ordinatui Karoliui Stanislovui Radvilai (1734–1790). Tačiau pirmoji tezė buvo klastotė, o antroji neparemta jokiais archyviniais dokumentais – vieninteliu jos šaltiniu buvo anoniminio autoriaus legenda, papasakota 1864 m. Lvove išėjusiame leidinyje *Pamiėtnik o księciu Karolu Radziwille*. Pažymėtina, kad tas šešių milijonų zlotų atlygis Radvilų ordinacijos bibliotekos išvežimo iš Nesvyžiaus kontekste yra kaskart cituojamas rusų mokslininkų (N. Nikolajevas, O. Guseva, J. Komisarova ir kt.).

23 *Istoriya Biblioteki Akademii nauk SSSR: 1714–1964*. Leningrad: Nauka, 1964, p. 138.

24 Minėtas katalogas, saugomas Rusijos mokslų akademijos archyve Sankt Peterburge, šiuo metu mums neprieinamas. Cituojama pagal: SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe..., p. 147, išn. 72.

pradėjo keistis. Sutikrinęs Nesvyžiaus bibliotekos katalogą su RMAB katalogu Fiodoras Šubertas (1758–1825)²⁵ joje aptiko nemažai dubletų. 1814 m. 1 979 tomai (1 236 pavadinimai) *Nesvisianos* kartu su kitais RMAB dubletais buvo perduoti į Maskvos universitetą sudegusiai bibliotekai atkurti²⁶. 1827 m. Turku mieste (tuomet Suomijos sostinė) gaisras sunaikino Imperatoriškosios akademijos biblioteką. 1829 m. į Helsinkį perkeltai universiteto bibliotekai (dabar Suomijos nacionalinė biblioteka) buvo perduoti 1 247 tomai (1 076 pavadinimai) iš Nesvyžiaus kolekcijos²⁷, daugiausia teologinė ir juridinė literatūra. 820 šios donacijos pavadinimų²⁸ yra šiuo metu identifikuota ir aprašyta Sirkkos Havu ir Irinos Lebedevos kataloge²⁹. 1836 m. įvykus RMAB struktūriniam pokyčiams Radvilų ordinacijos knygos atsidūrė dviejuose skirtinguose skyriuose: knygos lenkų kalba pateko į I skyrių (Rusų), lotynų ir užsienio kalbomis – į II (Užsienio)³⁰. Taip Nesvyžiaus ordinacijos biblioteka baigė savo egzistenciją RMAB kaip atskira knygų kolekcija. 1883 m. šioje bibliotekoje buvo įsteigtas III skyrius (Slavų), į kurį įėjo visos joje esančios knygos lenkų kalba, taip pat iš Nesvyžiaus³¹. Tokia situacija išliko iki mūsų dienų. RMAB Slavų skyriuje saugomos Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos knygos yra aprašytos Olgos Gusevos ir Jelenos Komisarovos dviejų tomų kataloge³². Trūksta tikslesnių duomenų apie donacijas į Varšuvą ir į Vilnių, nors neabejotinai jų būta³³. Apie knygas iš Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos rinkinių, išlikusias Varšuvos universiteto bibliotekoje (30 pavadinimų), žinome iš Marijos Cubrzyńskos-Leonarczyk

25 1800–1818 m. vadovavo Rusijos MAB, nuo 1789 m. akademikas.

26 SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe..., p. 148, išn. 79.

27 HAVU, Sirkka; LEBEDEVA, Irina. *Collections donated by the Academy of Sciences of St Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829*. Helsinki: Helsinki University Library, 1997, p. 250.

28 Tiek yra numeruotų įrašų, tačiau nr. 465 ir 511 pakartoti, tad bendras skaičius 822.

29 HAVU, Sirkka; LEBEDEVA, Irina. *Collections donated by the Academy of Sciences of St Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829*, p. 247–352.

30 *Istoriya Biblioteki Akademii nauk SSSR: 1714–1964*, p. 166.

31 Ten pat, p. 226–227.

32 Pirmas tomas (antroji laida): GUSEVA, Olga; KOMISSAROVA, Elena. *Sobranie pol'skikh staropechatnykh knig v Slavyanskom fonde BAN*. Vyp. 1: *Nesvizhskaya ordinatskaya biblioteka Radvillov*. Izd. 2. Sankt-Peterburg: Biblioteka Rossiiskoi akademii nauk, 2005; antras tomas: GUSEVA, Olga. *Sobranie pol'skikh staropechatnykh knig v Slavyanskom fonde BAN*. Vyp. 2: *Nesvizhskaya ordinatskaya biblioteka Radvillov*: rekonstrukciya po arkhivnym istochnikam. Sankt-Peterburg: Biblioteka Rossiiskoi akademii nauk, 2005.

33 *Istoriya Biblioteki Akademii nauk SSSR: 1714–1964*, p. 198.

straipsnio³⁴ (apie Lietuvoje išlikusias – toliau). Dalis Nesvyžiaus bibliotekos knygų buvo parduota kaip RMAB dubletai³⁵.

Didžiausiu pasiekimu, vainikuojančiu visų anksčiau paminėtų mokslininkų darbus, yra Jogailaičių universiteto Estreicherių lenkų bibliografijos tyrimų centre Stanisława Siess-Krzyszkwoskiego parengta bibliografinė duomenų bazė *Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos senų spaudinių katalogas. Lenkų spaudiniai XVI–XVIII amžiaus*³⁶ (toliau – NOBDB [= Nesvyžiaus ordinacijos bibliotekos duomenų bazė]). Tai tarptautinio masto bibliografinė duomenų bazė, atspindinti Radvilų ordinacijos bibliotekos Nesvyžiuje paveldą (tik polonika), šiuo metu saugomą Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje Sankt Peterburge, Maskvos valstybinio M. Lomonosovo universiteto mokslinėje bibliotekoje, Suomijos nacionalinėje bibliotekoje Helsinkyje, Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje, Varšuvos universiteto bibliotekoje, Vavelio bibliotekoje (Krasičyno Sapiegų biblioteka), taip pat Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje ir Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Šiuo metu NOBDB užregistruota 981 pozicija – iš Lietuvos 2 (po vieną LMAVB ir LNB).

EKSLIBRISAI

Paprastas Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisas (1 pav.). LNB aptiktas S. Kożuchowskio teisyas (Priedo 1 poz.), minėtas straipsnio pradžioje, yra dubletinis Nesvyžiaus bibliotekos egzempliorius. Pirmasis šios knygos egzempliorius yra saugomas RMAB ir aprašytas Gusevos kataloge³⁷ bei NOBDB. Abiejų egzempliorių signatūros sutampa, tačiau Sankt Peterburgo egzemplioriuje pasigendama nuosavybės ženklų, kuriais pasižymi mūsų egzempliorius. Tai apvalus antspaudas БИБЛ. ИМПЕР. АКАД. НАУКЪ. BIBLIOT. IMPER. ACAD. SCIEN., bylojantis apie tai, kad ši knyga iš Nesvyžiaus pateko į RMAB, ir didysis paprastas (be Baltojo erelio ordino) Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos ekslibrisas su įrašu *EX BIBLIOTHECA DUCALI / RADIVILLIANA*

34 CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK, Maria. Stare druki z książnic radziwiłłowskich w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Komunikat o stanie badań proveniencyjnych. *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 2011, t. 41, p. 107–123.

35 Žr. išn. 33.

36 Lenk. *Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI–XVIII wieku*. Opracowanie naukowe Stanisław Siess-Krzyszkwoski. https://estreicher.uj.edu.pl/bazy_bibliograficzne/index.php/75.

37 GUSEVA, Olga; KOMISSAROVA, Elena. *Sobranie pol'skikh staropechatnykh knig...*, t. 1 (antroji laida), p. 177, įr. 233.

1 PAV. Nesvyžiaus bibliotekos paprastas (be Baltojo erelio ordino) didelis ekslibrisas. Egzempliorius saugomas LNB, šifras Clenk1/732.

NESVISIENSI, laikomas seniausiu šios bibliotekos ekslibrisu. Atsiradus rimtų abejonių dėl šio ekslibriso savininko, LNB buvo inicijuoti provenienciniai tyrimai siekiant nustatyti tikrąjį ekslibriso savininką ir datą.

Tyrimai apima 1 756 pavadinimus – tiek, mūsų žiniomis, spausdintinių knygų iš Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos šiuo metu yra identifikuota ir aprašyta. Tai visa NOBDB, 981 pavadinimas, 755 pavadinimai užsienio kalbomis neįtraukti į bazę iš Havu katalogo ir 13 iš Cubrzyńskos-Leonarczyk straipsnio, be to, dar 6 pavadinimai iš Lietuvos institucinių bibliotekų, neskaičiuojant dviejų jau užregistruotų NOBDB, ir viena knyga iš asmeninės J. Gumbio kolekcijos. Rezultatai rodo: *pirma*, 299 knygos, identifikuotos kaip Lietuvos kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos bibliotekos, yra pažymėtos jo rankraštiniais įrašais su monogramomis lenkų *KSXR* [= Karol Stanisław Xiążę Radziwiłł] arba lotynų *CSDR* [= Carolus Stanislaus Dux Radivill] kalba. Tai leidžia daryti išvadą, kad jis ranka žymėjo savo bibliotekos knygas, ekslibriso neturėjo; *antra*, iš 981 NOBDB užregistruoto pavadinimo 165 (185 tomai) sudaro knygos, pažymėtos paprastu Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisu, iš jų net 50 (60 tomų) išėjo 1720–1748 m.,

2 PAV. Nesvyžiaus bibliotekos puošnus (su Baltojo erelio ordinu) vidutinis ekslibrisas. Egzempliorius saugomas LMAVB, šifras F22-98.

tai yra po kanclerio mirties. Labai abejotina, kad po bibliotekos savininko mirties jo ekslibrisai būtų naudojami dar mažiausiai 29 metus; *trečia*, ne Nesvyžius, o Biala buvo kanclerio Radvilos rezidencija³⁸. Vargu, ar Karoliui Stanislovui galėjo labiau rūpėti ekslibrisas Nesvyžiaus bibliotekos, jei jo paties rezidencinė biblioteka Bialoje ekslibriso neturėjo, juolab kad ir jo žmona Lietuvos didžioji kanclerienė Ona Kotryna Sanguškaitė, žinoma bibliofilė, Bialoje surinkusi didelę asmeninę biblioteką³⁹ (vėliau vadinama Prancūziška), taip pat jo neturėjo. Remdamiesi naujai atliktų tyrimų rezultatais šį ekslibrisą priskiriame Lietuvos didžiojo kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos sūnui – IX Nesvyžiaus ordinatui Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei (prie panašių išvadų priėjo lenkų tyrėjas S. Siess-Krzyszowski). Kadangi Baltojo erelio ordinu Mykolas Kazimieras

38 Žr. JANKOWSKI, Rafał. Archiwum Radziwiłłów w Białej około 1736 roku. *Miscellanea Historico-Archivistica*, 2016, t. 23, p. 209. http://pther.eu/PDF/Miscellanea/MHA_23_2016.pdf.

39 1720 m. joje buvo net 1 668 tomai (žr. SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe..., p. 136).

buvo apdovanotas 1727 m. rugpjūčio 3 d.⁴⁰, ekslibrisą datuojame iki tų metų. Šio ekslibriso yra žinomi trys variantai⁴¹ (didelis 14,2 x 10,2 cm, vidutinis 10,5 x 8,6 cm ir mažas 6,2 x 4,5 cm). Autorius nenustatytas.

Puošnus Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisas (2 pav.). Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei priskiriamas dar vienas – puošnus ekslibrisas su Baltojo erelio ordinu ir įrašu *EX BIBLIOTHECA / RADIVILLIANA / DUCALI NESVISIENSI* (vidutinio ir mažo formato *RADIVILLIANA* su viena „L“). Kaip ir paprastas ekslibrisas, jis taip pat yra žinomas trimis variantais⁴² (didelis 15,0 x 10,4 cm, vidutinis 11,3 x 9,5 cm ir mažas 6,7 x 4,9 cm). Nors šis ekslibrisas nesignuotas, kaip ir paprastas, bet jis neabejotinai priskiriamas Radvilų graveriui Hiršui Leibovičiui (mirė po 1785⁴³). Norėtuši tik pakoreguoti V. Kisarausko apytiksliai nurodytą ekslibriso datą (1750–1762). Remiantis asmenine patirtimi⁴⁴ ir lenkų menotyrininkės Hannos Widackos straipsniu⁴⁵ puošnus Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisas datuojamas apie 1758 metus.

Pranciškos Uršulės Višnioveckytės - Radvilienės ekslibrisas (3 pav.). Pirmojoje Nesvyžiaus ordinacijos bibliotekoje buvo naudojami trys Radvilų ekslibrisai (kartu su variantais – septyni). Prie dviejų paminėtų Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės ekslibrisų reikėtų pridėti dar vieną ekslibrisą jo žmonos Pranciškos Uršulės Višnioveckytės-Radvilienės, pirmosios LDK dramaturgės ir žinomos bibliofilės. Šis neįvardytas dviejų herbų ekslibrisas formatu 8,0 x 5,7 cm su įrašu *BIBLIOTHECAE DUCALIS / RADIVILLIANAE NESVISIENSIS* pagal autorystę priskiriamas tam pačiam gra-

⁴⁰ *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, p. 300.

⁴¹ KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*, p. 93–94, jr. 390, 390a, 390b.

⁴² Ten pat, p. 97–98, jr. 401, 401a, 401b.

⁴³ WIDACKA, Hanna. Działalność Hirsza Leybowicza i innych rytowników na dworze nieświeskim Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” w świetle badań archiwalnych. *Biuletyn Historii Sztuki*, 1977, t. XXXIX, p. 62–63, 71.

⁴⁴ Pieš dvylika metų rengiant straipsnį žurnalui *Tarp knygų* apie 1758 m. Nesvyžiuje išleistą albumą *Icones familiae ducalis Radivilianae* pagal išlikusį antraštinio lapo fragmentą buvo nustatytas albumo užsakovo M. K. Radvilos Žuvelės herbas, išpaustas kitoje antraštinio lapo pusėje – H. Leibovičiaus graviūra. Paaiškėjo, kad ši knygos iliustracija ir aptariamas ekslibrisas atspausdinti iš tos pačios vario plokštės, tik pirmuoju atveju kartušas tuščias, o antruoju jis užpildytas provenienciniu įspaudu *EX BIBLIOTHECA RADIVILLIANA DUCALI NESVISIENSI*. Tad ekslibrisą datuojame apie 1758 metus.

⁴⁵ WIDACKA, Hanna. Działalność Hirsza Leybowicza i innych rytowników na dworze nieświeskim Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” w świetle badań archiwalnych, p. 62–63.

3 PAV. Pranciškos Uršulės Višnioveckytės-Radvilienės ekslibrisas. Egzempliorius saugomas VUB, šifras IV 4956.

veriui – Hiršui Leibovičiui⁴⁶. Višnioveckytės knygas atpažinti lengviausia – po ekslibrisu buvo įklijuojama lipdė su atspausdintu šifru. Bėlieka pakoreguoti V. Kisarausko nurodytą datą (1725–1753) – ekslibrisas galėjo būti sukurtas tik po 1747 m., kuomet Leibovičius pradėjo darbą Nesvyžiuje⁴⁷.

Konstancijos Radvilaitės-Sapiegienės Kodėnio ekslibrisas. Iš trijų didžiausių knygų rinkinių, inkorporuotų į Nesvyžiaus pirmosios Radvilų ordinacijos bibliotėką, Bialos ir Flemingo skyriai ekslibrisų neturėjo. Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės sesuo Lietuvos didžioji kancelrienė Konstancija Radvilaitė-Sapiegienė turėjo nemažą asmeninę bibliotėką Kodėnyje⁴⁸. Savo knygas žymėjo vieno geriausių lenkų graverių XVIII a. Jano Fryderyko Myliusio (veikla 1729–1750) sukurtu ekslibrisu su nurodytu užsako-

46 KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*, p. 100–101, jr. 414.

47 WIDACKA, Hanna. *Działalność Hirsza Leybowicza i innych rytowników na dworze nieświeskim Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” w świetle badań archiwalnych*, p. 71.

48 Lenk. *Kodeńi* – kaimas Lenkijos rytuose, Palėnkės Bialos apskrityje, tuomet priklausė LDK.

vės vardu ir data apačioje: *Z Biblioteki Ias. Osw. Xiężney Imści / KONSTANCYI z RADZWILŁOW / SAPIEZYNEY Kanclerzyney / Wielkiey W^oX^aL^o. 1741*. Tai pirmas moterų ekslibrisas Lietuvoje ir Lenkijoje su įrašu lenkų kalba⁴⁹. Po kanclerienės mirties nemaža jos bibliotekos dalis pateko į Nesvyžių. NOBDB Sapiiegenės ekslibrisu pažymėti 182 tomai⁵⁰.

Visi keturi anksčiau aptarti ekslibrisai buvo aptikti Lietuvos atminties institucijų bibliotekose ir asmeniniuose rinkiniuose tyrinėjant pirmosios Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos paveldą, išlikusį mūsų šalyje.

NESVYŽIAUS RADVILŲ ORDINACIJOS BIBLIOTEKOS LIETUVOJE IŠLIKUSIŲ KNYGŲ CHARAKTERISTIKA REMIANTIS EKSLIBRISAI

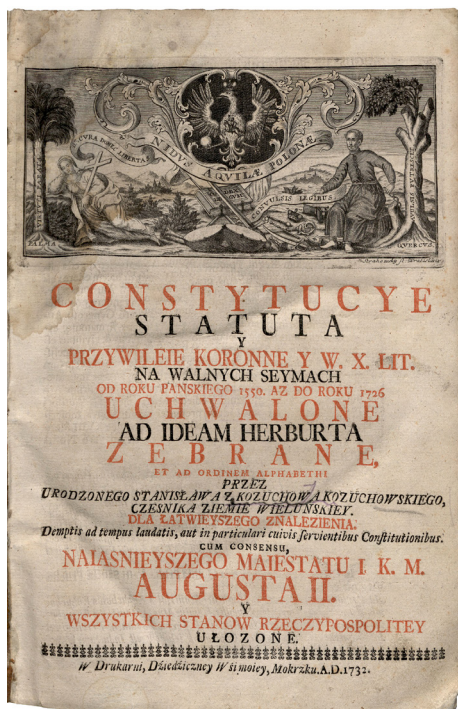
Paprastas Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisas. Pirmasis (didelis) šio ekslibriso variantas buvo aptiktas trijose didžiausiose Vilniaus bibliotekose: LNB, LMAVB ir VUB. Be anksčiau aptarto LNB saugomo teisyne, du kiti egzemplioriai jau buvo paskelbti D. Narbutienės 2008 m. *Knygotyroje*⁵¹, ten reikėtų ieškoti platesnės informacijos apie juos. Ignaco Kownackio 1703 m. Zamostėje išspausdinta *Sparta polska* (Priedo 2 poz.) ir LNB naujai atrastas Kożuchowskio teisyne (Priedo 1 poz.; 4 pav.) priklauso tai pačiai proveniencinei grupei – abiejuose egzemplioriuose tie patys ekslibrisai⁵², tie patys Rusijos Imperatoriškosios mokslų akademijos bibliotekos antspaudai, panašūs minėtos bibliotekos šifrai. Abu egzemplioriai į Vilnių pateko iš Sankt Peterburgo kaip RMAB donacijos. Abu jie šiuo metu užregistruoti NOBDB. Italų kardinolo Cesare Baronio *Bažnyčios metraščio* lotynų kalba šeštas tomas, išėjęs 1601 m. Maince didžiuoju *in folio* formatu, saugomas VUB (Priedo 3 poz.; 5 pav.), yra didžiausias foliantas aptariamoje knygų grupėje. Šiame egzemplioriuje išlikęs Nesvyžiaus pilies bibliotekos rankraštinis įrašas *Ascriptus Cathalogo Bibliothecae Arcis Nesvisiensis [...]* ir seni šifrai byloja apie tai, kad jau XVII amžiuje arba XVIII a. pradžioje ši knyga buvo saugoma Radvilų pilies bibliotekoje

49 *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa; Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972, p. 788. Taip pat žr. KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*, p. 112–113, įr. 472.

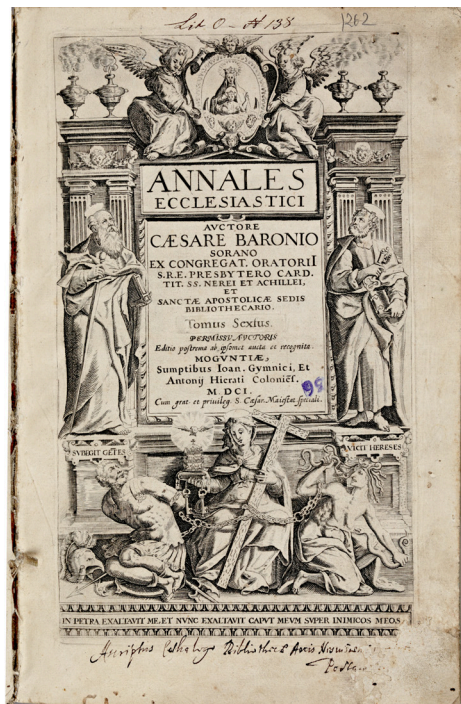
50 SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe..., p. 153.

51 NARBUTIENĖ, Daiva. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos paveldas Lietuvoje, p. 37–40.

52 D. Narbutienės aprašomos knygos *Sparta polska* ekslibrisas klaidingai priskirtas antram variantui pagal Kisarauską (įr. 390a). Ten pat, p. 37.

4 PAV. Stanisław Koźuchowski. *Konstytucje i statuta y przywileje koronne y W. X. Lit. na walnych seymach od roku panskiego 1550. az do roku 1726 uchwalone...* [Mokrskas], 1732. Egzempliorius saugomas LNB, šifras Clenk1/732.

5 PAV. Cesare Baronio. *Annales ecclesiastici...* T. 6. Maincas, 1601. Egzempliorius saugomas VUB, šifras III 16630.

Nesvyžiuje. Sprendžiant iš Vilniaus viešosios bibliotekos ekslibriso, įklijuoto knygos viršelyje, galima daryti prielaidą, kad į VUB ši knyga pateko kaip donacija iš Sankt Peterburgo XIX a. antrojoje pusėje⁵³.

Antrasis (vidutinis) paprasto Nesvyžiaus bibliotekos ekslibriso variantas aptiktas tik vienoje knygoje. Tai Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* lotynų kalba antroji dalis, pasirodžiusi 1662 m. Antverpene *in quarto*, saugoma

53 Po Vilniaus universiteto uždarymo 1832 m. caro įsaku biblioteka taip pat nustojo veikti. Vietoj jos 1867 m. buvo įkurta Vilniaus viešoji biblioteka, veikusi iki 1915 m. Taip 1919 m. atkurtoje universiteto bibliotekoje (tuomet Vilniaus universiteto viešoji biblioteka) atsirado knygos su Vilniaus viešosios bibliotekos ekslibrisais.

KTUB (Priedo 4 poz.). Pirmą kartą ji buvo publikuota D. Narbutienės anksčiau minėtame straipsnyje⁵⁴. Skirtingai nei trys ką tik aptarti Radvilų ordinacijos bibliotekos foliantai, ši knyga kitais keliais pasiekė Lietuvą ir, neskaitant ekslibriso, nepasižymi jokiais kitais Nesvyžiaus bibliotekos priklausomybės ženklais⁵⁵. Du sunaikinti arba dalinai sunaikinti grafų Tiškevičių bibliotekos herbinaiai antspaudai – *BIBLIOTEKA CZERWONODWORSKA* – byloja apie vėlesnę knygos priklausomybę Raudondvario dvaro bibliotekai. Remdamiesi Vaclovo Biržiškos ekslibrisu priešlapyje ir Kauno universiteto bibliotekos antspaudu antraštinio lapo kitoje pusėje galime teigti, kad į dabartinę KTUB ši knyga pateko su V. Biržiškos knygų kolekcija.

Trečiasis (mažas) paprasto Nesvyžiaus bibliotekos ekslibriso variantas buvo aptiktas LMAVB Tito Livijaus knygoje *Romos istorija* vokiečių kalba⁵⁶, išspausdintoje Maince 1546 m. *in folio* (Priedo 5 poz.) ir publikuotoje D. Narbutienės straipsnyje⁵⁷. Šis gausiomis iliustracijomis pasižymintis paleotipas su Ivo Schöffero signetu antraštiniame lape yra seniausias chronologiniu aspektu leidinys aptariamoje knygų grupėje. Pastebėtina šiek tiek kurioziška situacija dėl Radvilų ekslibriso – mažiausio formato ekslibrisas įklijuotas į 29 cm foliantą. Tai nėra būdinga Nesvyžiaus pilies bibliotekai, mažiausi ekslibrisai buvo klijuojami į mažųjų formatų knygas, didžiausi – į didžiųjų, o vidutinio formato knygoms buvo skirti vidutinio formato ekslibrisai (beje, jų, mūsų tyrimų duomenimis, būta daugiausiai⁵⁸). Tai leidžia kiek suabejoti aptariamo paleotipo priskyrimu Radvilų ordinacijos bibliotekai, juolab kad jokių kitų minėtos bibliotekos nuosavybės ženklų jame nerasta. Į LMAVB ši knyga pateko 1945 m. su Baltarusių Ivano Luckevičiaus muziejaus rinkiniais.

Puošnus Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisas. Pirmasis (didelis) šio ekslibriso variantas buvo aptiktas Szymono Starowolskio pamokslų rinkinio *Arka testamentu* antrame tome, išspausdintame Krokuvoje 1649 m. *in folio* (Priedo 6 poz.). Tai vienintelė, mūsų žiniomis, spausdintinė knyga Lietuvoje su puošniuoju Nesvyžiaus bibliotekos ekslibrisu. Ji buvo įsigyta 2001 m. Vilniaus antikvariate žymaus lietuvių dailininko ir bibliofilo Kazio Varnelio asmeninei knygų kolekcijai. Šiuo metu *Arka testamentu* yra saugoma LNM. Pirmą kartą

54 NARBUTIENĖ, Daiva. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos paveldas Lietuvoje, p. 40.

55 Taip pat žr. *XVII amžiaus knygos Kauno bibliotekose*: katalogas. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2019, t. 1, p. 481, ir. 771.

56 Originalas lotynų kalba: *Ab urbe condita*.

57 NARBUTIENĖ, Daiva. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos paveldas Lietuvoje, p. 38.

58 Iš 981 pozicijos, užregistruotos NOBDB, 166, t. y. 186 tomai, yra pažymėta paprastu Radvilų ekslibrisu: 46 dideliu, 70 vidutiniu, 36 mažu ir 34 nenustatyto formato.

šis egzempliorius buvo paskelbtas A. Braziūnienės *Knygotyroje* 2004 metais. Identifikuodama ekslibrisą autorė neteisingai susiejo jį su Lietuvos didžiojo kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos vardu ir įvardijo kaip naują ir Kisarauskui nežinomą ekslibriso variantą⁵⁹. Beje, pasak lenkų tyrėjo S. Siess-Krzyszowski, puošnus Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos ekslibrisas buvo naudojamas tik rankraščiuose⁶⁰. Restauruoto egzemplioriaus priešlapiuose ir antraštiniame lape neišliko jokių kitų nuosavybės ženklų, būdingų Radvilų bibliotekai, nėra taip pat lipdės po ekslibrisu su *loculamentum* kartuše. Manytina, reikėtų papildomų tyrimų, patvirtinančių pirminę šios knygos priklausomybę Nesvyžiaus Radvilų bibliotekai.

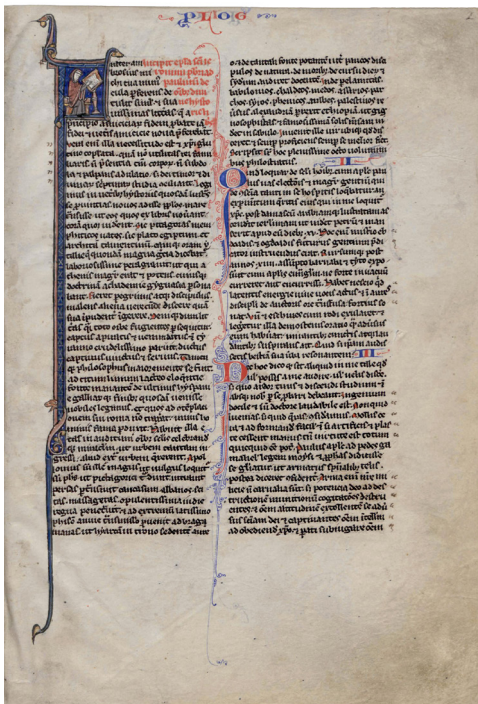
Tuo pačiu ekslibrisu pažymėtas rankraštinis kodeksas iš G. Nausėdos asmeninės kolekcijos (Priedo 11 poz.), pristatytas straipsnio pradžioje. Jį tyrinėjo kolegos iš LMAVB – tikimės, kad bus publikacija.

Antrasis (vidutinis) puošnaus Nesvyžiaus bibliotekos ekslibriso variantas buvo aptiktas D. Narbutienės LMAVB protestantų Biblijoje lenkų kalba, išleistoje 1632 m. Gdanske *in octavo* (Priedo 7 poz.). Tai defektuotas, be antraštinio lapo egzempliorius, ekslibrisas taip pat defektuotas (nėra net pusės jo), be to, įklijuotas horizontaliai, ne taip, kaip įprasta. Kitų Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos nuosavybės ženklų nepastebėta. Šią *Bibliją*, kaip ir *Romos istoriją*, priskyrėme tai pačiai proveniencinei grupei – į LMAVB ji pateko su Baltarusių Ivano Luckevičiaus muziejaus knygų rinkiniais ir jai taip pat reikėtų papildomų tyrinėjimų. To paties varianto ekslibrisu yra pažymėtas LVIA *Radvilų fondo* saugomas XVIII a. rankraštinis religinio turinio dokumentas *Besprache von der Wiederbringung aller Dinge* (Priedo 8 poz.). Tai gražiausias iš visų mūsų *de visu* matytų Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos ekslibrisų Lietuvoje, išsaugota net įklijuota po juo to paties graverio išraižyta lipdė su *loculamentum* kartuše.

Tokiu pačiu ekslibrisu yra pažymėta LMAVB neseniai atrasta 1446 m. *Šventojo Jeronimo Biblija* (*Sanctus Hieronymus Biblia*, Priedo 10 poz.; 6 pav.). Tai seniausias dokumentas aptariamoje dokumentų grupėje – LMAVB specialistų datuojamas XIII a. viduriu (tikimės – bus publikacija). Ši unikali Biblija, surašyta ant 524 labai kokybiško plono pergamento lapų ir puošta spalvintais inicialais, šiuo metu yra eksponuojama Vilniaus paveikslų galerijoje – *de visu* jos pamatyti mums nepavyko. Vis dėlto turėjome progą peržiūrėti skaitme-

59 Žr. išn. 6.

60 SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe..., p. 152.

6 PAV. [Sanctus Hieronymus
Biblia]. [S. 1., 1446]. Pirmasis
teksto puslapis. Egzemplio-
rius saugomas LMAVB, šifras
F22-98.

ninę kopiją ir provenienciškai atpažinti šią Bibliją⁶¹. Tai vienas iš Nesvyžiaus bibliotekos raretetų, minėtų įvadinėje straipsnio dalyje. Ši Biblija priklausė Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, Vilniaus vaivada ir ištikimam kny-gų mėgėjui. Kunigaikštis visuomet ją turėjo su savimi, ir Šventojoje Žemėje – apie tai rašo savo testamente (dat. 1612 III 21), ir dar: [...] *tegul ta didelė mano meilė pilies bibliotekoje būna [...]*⁶². Paminėtina, kad šią Bibliją 1784 m. rugsėjo 18 d. Nesvyžiaus pilies archyve matė Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kuni-gaikštis Stanislovas Augustas Poniatovskis, viešėdamas pas Karolį Stanislovą,

61 Už šią galimybę norėtume pareikšti padėką LMAVB direktoriaus pavaduotojai mokslui ir projekto *Neatpažintas senųjų knygų pasaulis* vadovei-koordinatorei Rimai Cicėnienei.

62 Orig.: [...] *biblią swoję, którą miałem zawsze przy sobie i w ziemi świętej [...]* *niech też to wielkie moje kochanie w bibliotece zamkowej będzie [...]* (vert. aut.). Žr. Archiwum domu Radziwiłłów, *Scriptores rerum polonicarum*, 1885, t. 8, p. 73.

vadintą Mielasis Pone⁶³. Tad *Našlaitėlio Biblija* priklausė mažiausiai šešioms kunigaikščių Radvilų kartoms – nuo Našlaitėlio iki Karolio Stanislovo, vadinto Mielasis Pone. Iki dabar niekas nežinojo apie šios Biblijos buvimą. Remdamiesi tyrimais galime teigti, kad prieš rusų armijos įsiveržimą į Nesvyžių 1772 m. ji buvo pilies archyve ir todėl išvengė labai liūdno bibliotekos likimo – archyvas buvo išvežtas prieš grobikišką ataką ir todėl išgelbėtas.

Pranciškos Uršulės Višnioveckytės-Radvilienės ekslibrisas. Šis ekslibrisas buvo aptiktas V. Račiaus VUB ir jo paties publikuotas *Knygotyroje* 2018 metais⁶⁴. Tai keturi tomai prancūzų teologo Nicolas Le Tourneux veikalo *L'année chrétienne*, išėjusio Briuselyje 1703 m. 11 tomis *in octavo* (Priedo 9 poz.). Visi išlikę tomai, išskyrus vieną defektinį be viršutinio kietviršio, yra pažymėti vidinėje viršutinio kietviršio pusėje kunigaikštienės Radvilienės, o išorinėje – Vilniaus viešosios bibliotekos ekslibrisais. Tai leidžia juos priskirti tai pačiai proveniencinei grupei kaip ir anksčiau minėtas VUB šeštas tomas *Annales ecclesiastici*. Koreguotinas tik vienas momentas – aptardamas VUB išlikusias pirmosios Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos knygas, šios bibliotekos paveldo likimą autorius susieja su trečiąja ordinacijos biblioteka⁶⁵.

63 Bytność Stanisława Augusta w Nieświeżu, wyd. E. Raczyński. In *Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku*. Poznań: Księgarnia Nowa, 1842, t. 16, p. 56. Taip pat žr. JANKOWSKI, Rafał. Rękopisy biblioteczne w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów. *Miscellanea Historico-Archivistica*, 2018, t. XXV, p. 193.

64 Žr. išn. 7.

65 Nesvyžiaus pilies bibliotekos istorijoje iš tikrųjų buvo trys etapai, arba trys bibliotekos – kiekviena su savo atskira istorija, tad jų painioti nederėtų. Pirmoji Radvilų ordinacijos biblioteka (1749–1772) aptariama šiame straipsnyje. Jos daugiausia liko RMAB (apie 10 000 tomų), Maskvos valstybinio M. Lomonosovo universiteto mokslinėje bibliotekoje (apie 1 500 tomų) ir Suomijos nacionalinėje bibliotekoje Helsinkyje (822 tomai). Antrąją ordinacijos biblioteką įkūrė 1778 m. iš priverstinės emigracijos į Nesvyžių sugrįžęs Karolis Stanislovas Radvila Mielasis Pone. Po kunigaikščio mirties biblioteka perduota jo sūnėnui Dominykui Radvilai (1786–1813) kartu su visa ordinacija. 1813 m. kelių tūkstančių tomų biblioteka buvo rusų išvežta į Sankt Peterburgą. Apie šios bibliotekos likimą nėra jokios mokslinės publikacijos. Trečiąją ordinacijos biblioteką Nesvyžiuje atkūrė kunigaikščiai Marija de Castellane (1840–1915) ir Antonijus Radvilos (1833–1904). Po Raudonosios armijos įvedimo į Nesvyžių 1939 m. rugsėjo 17 d. kunigaikštis Leonas Vladislovas Radvila (1888–1959), paskutinis XVII Nesvyžiaus ir XV Klecko ordinas, buvo areštuotas ir kartu su šeima išvežtas į Maskvą, visas jų turtas konfiskuotas. 1941 m. apie 15 000 tomų biblioteka išgabenta į Minską. Antrojo pasaulinio karo metais išvežta į Vokietiją, iš kur sugrąžinta 1945 m. karui pasibaigus. Šiuo metu trečioji Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos biblioteka saugoma trijose Minsko institucijose: Baltarusijos nacionalinėje (apie 700 tomų), Baltarusijos respublikos prezidentinėje (daugiau kaip 100 tomų) ir Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Centrinėje mokslinėje Jakubo Kolaso (daugiau kaip 3 500 tomų) bibliotekose.

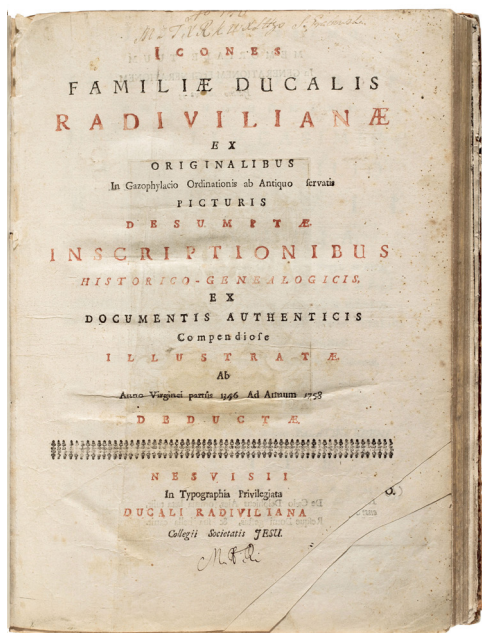
Kiti Radvilų nuosavybės ženklai Nesvyžiuje. Vienintelė knyga aptariamose grupėse, nepažymėta Nesvyžiaus pilies bibliotekos ekslibrisu⁶⁶, yra Radvilų giminės atvaizdų albumas *Icones familiae ducalis Radivilianae*, išleistas 1758 m. Nesvyžiaus jėzuitų spaustuvėje *in folio* (Priedo 12 poz.). Tai bene svarbiausias šios spaustuvės leidinys, šlovinantis Lietuvos didikų Radvilų giminę. 165 vario raiziniuose jame grafiškai atkartota Radvilų portretų galerija, buvusi Nesvyžiaus pilyje. Albumo užsakovas ir leidėjas – Vilniaus vaivada ir LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė, portretinių raizinių autorius – Nesvyžiaus graveris Hiršas Leibovičius, o leidinio sudarytojas ir inskripcijų autorius – Martynas Pranciškus Vobė (Wobbe), dvaro archyvistas. *Icones familiae ducalis Radivilianae* išėjo labai mažu tiražu (50 egz.) ir šiuo metu yra didelė bibliografinė retenybė – mums yra žinomi tik devyni egzemplioriai. Vis dėlto aptariamo egzemplioriaus iš J. Gumbio kolekcijos proveniencinė vertė yra žymiai didesnė. Iki šiol jis buvo priskiriamas X Klecko ordinatui ir Vilniaus vaivada Mykolui Jeronimui Radvilai (1744–1831)⁶⁷, liūdnei pagarsėjusiam ATR istorijoje⁶⁸.

Įtariant Radvilų atvaizdų albumo pirminę priklausomybę Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekai buvo inicijuoti išsamūs provenienciniai tyrimai. Rezultatai pranoko lūkesčius. Tai vertingiausias iš viso *Icones familiae ducalis Radivilianae* tiražo egzempliorius (7–8 pav.), priklausęs pačiam albumo užsakovui ir leidėjui Vilniaus vaivada Mykolui Kazimierui Radvilai Žuveli. Apie tai byloja rankraštinis įrašas jo ranka knygos antraštiniame lape „MCXR“. Paskutiniame lape, vaizduojančiame jo sūnaus Karolio Stanislovo Mielasis Pone (1734–1790) portretinę graviūrą, išliko ilgas proveniencinis įrašas, padarytas greičiausiai Nesvyžiaus bibliotekininko (archyvaro) ranka. Šis įrašas byloja apie tai, kad 1786 m. rugsėjo 18 d. Nesvyžiuje Vilniaus vaivados kunigaikščio

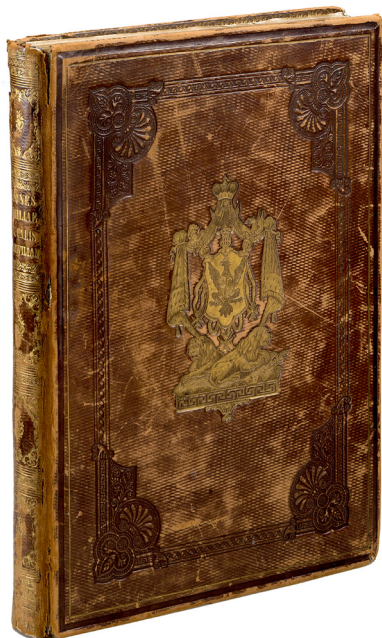
66 Knygoje *Advokato Jauniaus Gumbio kolekcija: knygoje išlikusi praeitis* (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2018, p. 90) anotacijos autorė suponuoja apie Radvilos Žuvelės ekslibriso buvimą Radvilų atvaizdų albume. Norėtusi pakoreguoti šį teiginį – albumo antraštinio lapo kitoje pusėje ne ekslibrisas, o Radvilos Žuvelės, knygos dedikacijos objekto, herbo iliustracija, pagaminta iš tos pačios vario plokštės, bet be įrašo kartuše. Šiuo herbu papuoštas visas albumo tiražas – tai nėra proveniencija.

67 Ten pat.

68 Gegužės trečiosios konstitucijos priešininkas, vienas iš Targovicos vadovų, 1793 m. liepos 22 d. Gardine pasirašęs ATR padalijimo traktatą. Kita vertus, žinomas kolekcininkas ir bibliofilas, savo rūmuose Neborove (lenk. *Nieborów*) turėjo turtingą biblioteką (6 041 veikalas), kurioje būta knygų iš Liudviko XIV, karalienės Marijos Antuanetės, Liudviko XVIII, Madame de Pompadour ir kt. asmeninių rinkinių.

7 PAV. *Icones familiae ducalis Radivilianae...* Nesvyžius, [1758]. Egzempliorius saugomas dr. Jauniaus Gumbio asmeninėje kolekciijoje.

8 PAV. *Icones familiae ducalis Radivilianae...* Nesvyžius, [1758]. Viršelis, papuoštas auginsu kunigaikščio Mykolo Jeronimo Radvilos superekslibrisu. Egzempliorius saugomas dr. Jauniaus Gumbio asmeninėje kolekciijoje.

Karloio Stanislovo akyse mirė jo brolis Jeronimas Vincentas (1759–1786)⁶⁹, Lietuvos didysis pakamaris, Bialos pilyje palikdamas vos aštuonių savaičių sūnų Dominyką (1786–1813) – būsimąjį XI Nesvyžiaus ordinatą. Sprendžiant iš įrašo datos – šio egzemplioriaus Bibikovui nepavyko išvežti į Sankt Peterburgą 1772 metais. Po Karolio Stanislovo Mielasis Pone albumo savininkė buvo greičiausiai jo dėdės VIII Klecko ordinato, Lietuvos didžiojo raikytojo ir vieno kraupiausių XVIII a. LDK didikų⁷⁰ Martyno Mikalojaus Radvilos (1705–1782) žmona Marta

⁶⁹ Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės sūnus iš antrosios santuokos su Ana Luiza Mycielska (1729–1771).

⁷⁰ Savo antrąją žmoną M. Trembicką su vaikais laikė uždaręs kalėjime, be jokių higienos normų. Dvare įsteigė haremą, į kurį jėga atimdavo savo pavaldinių dukras arba nusipirkdavo

Trembicka (antraštiniame lape įrašas jos ranka „MZTXRKWXLttgo“ [= Marta z Trembickich Xiężna Radziwiłłowa Krajczyna Wielkiego Xięstwa Litewskiego]). Tikėtina, kad po kunigaikštienės mirties knygą paveldėjo jos sūnus Mykolas Jeronimas Radvila, paskutinysis Vilniaus vaivada. Jis naujai perrišo knygą ir papuošė savo superekslibrisu (8 pav.). V. Kisarauskiui šis superekslibrisas nežinomas. Aptariamas *Icones familiae ducalis Radivilianae* egzempliorius turi didžiulę istorinę vertę. Provenienciškai tai trijų Vilniaus vaivadų albumas. Pabaigus tyrimus planuotina atskira publikacija, skirta šiam unikaliam leidiniui.

Konstancijos Radvilaitės - Sapiegienės Kodenio bibliotekos ekslibrisas buvo aptiktas LNB rankraščių kolekcijoje, nedidelėje odinėje knygutėje *Poranne nabozenstwo do Rany Jezusowey w lewey nodze*, surašytoje 1717 m. (Priedo 13 poz.). Viršutinio kietviršio vidinėje pusėje įklijuotas defektuotas Sapiegienės ekslibrisas, šiuo metu jau identifikuotas, byloja apie tai, kad ji buvo saugoma Lietuvos didžiosios kanclerienės asmeninėje bibliotekoje Kodenio pilyje. Po vyro mirties kanclerienė persikėlė į Lietuvos Kamenecą⁷¹ kartu su visa savo biblioteka. Kur jos maldaknygė pateko vėliau – mes nežinome, bet Kauno Adomo Mickevičiaus lenkų gimnazijos antspaudas, išlikęs apatinio kietviršio vidinėje pusėje, leidžia spręsti, kad 1930–1940 m. ji buvo saugoma šios gimnazijos bibliotekoje. Knygutė pasižymi kaligrafiškai perrašytu tekstu, imituojančiu spausdintinį gotikinį šriftą, skirtingo rašto spalvintomis vinjetėmis ir inicialais. Sprendžiant iš teksto, ji buvo skirta Konstancijai Radvilaitei, o remdamiesi baigimo data, nurodyta paskutiniame puslapyje (1717 VII 20), galime daryti prielaidą, kad tai galėtų būti Bialos vienuolių dovana jos vestuvių proga⁷² arba kokia nors kita dėkingumo išraiška. Remiantis S. Siess-Krzyszowskio teiginiu, kad didžiausia Konstancijos Sapiegienės bibliotekos dalis pateko į Nesvyžių⁷³ (kanclerienės brolis Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė buvo vienintelis jos bibliotekos paveldėtojas), minėtą knygutę *Poranne nabozenstwo* mes (kol kas tik hipotetiškai) priskiriame Radvilų ordinacijos bibliotekai Nesvyžiuje. Šios bibliotekos proveniencinių ženklų neužfiksuota.

iš kitų dvarininkų. 1748 m. už bajorų užpildinėjimą viešuose keliuose ir kaimynų sodybų padegimus suimtas šeimos ir įkalintas iki gyvos galvos Palenkės Bialoje, vėliau Slucke.

71 Lenk. *Kamieniec Litewski*, Gardino gub., priklausė LDK. Dabar Kamianecas (Камянец) – miestas pietvakarių Baltarusijoje Bresto srityje.

72 Konstancijos Radvilaitės vestuvės vyko Bialos pilyje 1717 m. rugsėjo 16 d.

73 SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe..., p. 145.

IŠVADOS

Pirmosios Radvilų ordinacijos bibliotekos pradžia laikytini 1749 m., kai naujai pastatytoje Didžiojoje kunigaikštiškoje bibliotekoje Nesvyžiuje IX Nesvyžiaus ordinato Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės buvo sukaupti trys stambūs knygų rinkiniai: senasis Nesvyžiaus pilies knygų rinkinys, Bialos pilies rinkinys, paveldėtas iš tėvų – Lietuvos didžiojo kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos ir Onos Kotrynos Sanguškaitės – ir vertingas buvusio karaliaus Augusto II pirmojo ministro Jokūbo Henriko Flemingo Drezdeno knygų rinkinys, padovanotas į Nesvyžių po vyro mirties Teklės Radvilaitės, Žuvelės sesers. Vėliau Nesvyžiaus biblioteką papildė kita kunigaikščio sesuo Lietuvos didžioji kanclerienė Konstancija Radvilaitė-Sapiegienė. Bibliotekos pabaiga laikyti 1772 m., kai, Nesvyžiuje nesant tuometinio X Nesvyžiaus ordinato Karolio Stanislovo Mielasis Pone, į pilį įsiveržusi rusų kariuomenė išvežė iš ten turtingą Radvilų biblioteką į Sankt Peterburgą. Mūsų skaičiavimais, joje tuomet turėjo būti 16 856 tomai.

Sankt Peterburgo mokslų akademijoje atsidūrusi Nesvyžiaus Radvilų biblioteka (14 892 tomai) pirmuosius kelis dešimtmečius buvo išsaugota kaip nedaloma knygų kolekcija. 1814 m. dalis šios bibliotekos perduota į Maskvos universitetą (1 979 tomai), 1827 m. kita dalis – į Helsinkio universitetą (1 247 tomai). Trūksta tikslesnių duomenų apie donacijas į Varšuvą ir Vilnių, nors neabejotinai jų būta. 1836–1883 m. fondų reorganizacijos metu RMAB *Nesvisianos* kolekcija buvo suskaidyta į dvi dalis: lenkiškos knygos atsidūrė III Slavų skyriuje, kita dalis – lotynų ir užsienio kalbomis – II Užsienio skyriuje. Atpažintos ir aprašytos tik lenkiškos – 742 pavadinimai. Kiek tiksliai Nesvyžiaus Radvilų knygų išliko RMAB lotynų ir užsienio kalbomis – nežinome.

Šiuo metu daugiausia pirmosios Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos knygų išliko Rusijos mokslų akademijos ir Maskvos universiteto bibliotekose (interneto duomenimis – atitinkamai apie 10 000 ir 1 500 tomų), Suomijos nacionalinėje bibliotekoje – 822, Varšuvos universitete – 30, Lietuvoje – 9 knygų pavadinimai. Bendras knygų skaičius turėtų viršyti 12 000.

Tyrinėjant Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos paveldą Lietuvoje penkiose Lietuvos atminties institucijų bibliotekose ir dviejose asmeninėse kolekcijose užregistruota dvylika pavadinimų (devyni spaudiniai ir trys rankraščiai), sudaryti jų bibliografiniai aprašai (žr. Priedą). Skirstant dokumentus pagal juos saugančias institucijas LMAVB užregistruoti keturi pavadinimai, VUB – du, LNB, LNM, LVIA ir KTUB – po vieną. Du egzemplioriai saugomi asmeninėse kolekcijose. Svarbu pažymėti, kad penki iš dvylikos sąraše nurodytų

dokumentų (Priedo 1, 8, 10–12 poz.) skelbiami pirmą kartą, iki šiol jie nebuvo žinomi provenienciniu aspektu (dėl Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos kilmės).

Pirmoje straipsnio dalyje, aptariant Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos atsiradimą, fondų formavimąsi ir likimą, svarbiausią vietą užima istoriniai tyrimai, o antroje dalyje, atrenkant Lietuvoje išlikusį aptariamos bibliotekos paveldą, svarbiausia vieta tenka provenienciniams tyrimams. Tyrinėjamos knygos (rankraščiai) suskirstytos pagal ekslibrisus, nes jų identifikavimas buvo pradinis, sudėtingiausias ir svarbiausias darbo etapas. Remiantis tyrimų rezultatais visi trys (su variantais – septyni) Radvilų ordinacijos bibliotekoje naudojami ekslibrisai buvo datuoti iš naujo. Svarbiausias šių tyrimų rezultatas – naujai identifikuotas seniausias Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos ekslibrisas, iki šiol istoriografijoje priskiriamas Lietuvos didžiajam kancleriui Karoliui Stanislovui Radvilai, o pagal atliktų tyrimų rezultatus – Lietuvos didžiajam etmonui ir Vilniaus vaivada Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei, jo sūnui. Iš dvylikos aptariamų dokumentų pavadinimų penki pažymėti paprasčiausiais ekslibrisais (be Baltojo erelio ordino), tiek pat – puošniais (su Baltojo erelio ordino), vienas leidinys pažymėtas dviejų herbų Višnioveckių-Radvilų ekslibrisu ir vienas – *Icones familiae ducalis Radviliane* – be jokio Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos ekslibriso, šiai bibliotekai priskirtas pagal identifikuotus proveniencinius įrašus. Dar vieno dokumento (*Poranne nabozenstwo*, Priedo 13 poz.) vienareikšmiškai priskirti Nesvyžiaus bibliotekai kol kas dar negalima. Tam reikalingi papildomi tyrimai, galimai panaudojant archyvinčius šaltinius, šiuo metu mums neprieinamus. Kol kas taip pat nepavyko nustatyti mokslininkams žinomo, bet neidentifikuoto Radvilų supereklibriso (Priedo 2–3 poz.).

Didžiausias istorinių-proveniencinių tyrimų laimėjimas yra Radvilos Našlaitėlio rankraštinė *Biblija* (dat. 1446 m.), kurią kunigaikštis visuomet turėjo su savimi, net ir kelionėje į Šventąją Žemę, ir kurią testamentu paliko Nesvyžiaus bibliotekai. *Našlaitėlio Biblijos* likimas lig šiol buvo nežinomas. Kitas provenienciniu aspektu unikalus dokumentas – *Kunigaikščių Radvilų giminės atvaizdų albumas* lotynų kalba (Nesvyžius, 1758) iš paties albumo užsakovo ir Nesvyžiaus Radvilų ordinacijos bibliotekos steigėjo Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės asmeninio knygų rinkinio, pirmą kartą provenienciškai identifikuotas. Tai labai svarbus atradimas. Tyrimai bus tęsiami siekiant atkurti šio unikalaus egzemplioriaus likimą.

1. *Advokato Jauniaus Gumbio kolekcija: knygoje išlikusi praeitis*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2018. 599, [1] p., iliustr.
2. BACMEISTER, Johann Vollrath. *Essai sur la bibliotheque et le cabinet de curiosités et d'histoire naturelle de l'Academie des sciences de Saint Petersbourg*. [Saint Petersbourg]: Weitbrecht et Schnoor, 1776. 254 p.
3. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygos nuosavybės ženklas kaip knygos bibliografinės vertės rodiklis (Kazio Varnelio bibliotekos pagrindu). *Knygotyra*, 2004, t. 42, p. 9–21.
4. Bytność Stanisława Augusta w Nieświeżu, wyd. E. Raczyński. In *Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku*. Poznań: Księgarnia Nowa, 1843, t. 16, p. 1–83.
5. CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK, Maria. Stare druki z księżnic radziwiłłowskich w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Komunikat o stanie badań proveniencyjnych. *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 2011, t. 41, p. 107–123.
6. *Fiksuoti istorija: Lietuvos dokumentinis paveldas, įrašytas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ tarptautinį ir nacionalinį registrus*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis UNESCO komisijos sekretoriatas, 2022. 243 p., iliustr. https://unesco.lt/images/Fiksuoti_istorija_Pasaulio_atmintis.pdf.
7. GUSEVA, Olga; KOMISSAROVA, Elena. *Sobranie pol'skikh staropechatnykh knig v Slavyanskom fonde BAN*. Vyp. 1: *Nesvizhskaya ordinatskaya biblioteka Radzivillov*. Sankt-Peterburg: Biblioteka Rossiiskoi akademii nauk, 1999.
8. GUSEVA, Olga; KOMISSAROVA, Elena. *Sobranie pol'skikh staropechatnykh knig v Slavyanskom fonde BAN*. Vyp. 1: *Nesvizhskaya ordinatskaya biblioteka Radzivillov*. Izd. 2. Sankt-Peterburg: Biblioteka Rossiiskoi akademii nauk, 2005.
9. GUSEVA, Olga. *Sobranie pol'skikh staropechatnykh knig v Slavyanskom fonde BAN*. Vyp. 2: *Nesvizhskaya ordinatskaya biblioteka Radzivillov*: rekonstrukciya po arkhivnym istochnikam. Sankt-Peterburg: Biblioteka Rossiiskoi akademii nauk, 2005.
10. HAVU, Sirkka; LEBEDEVA, Irina. *Collections donated by the Academy of Sciences of St Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829*. Helsinki: Helsinki University Library, 1997, p. 247–352.
11. *Istoriya Biblioteki Akademii nauk SSSR: 1714–1964*. Leningrad: Nauka, 1964. 599 p., [9] iliustr. lap.
12. JANKOWSKI, Rafał. Archiwum Radziwiłłów w Białej około 1736 roku. *Miscellanea Historico-Archivistica*, 2016, t. 23, p. 209. http://pther.eu/PDF/Miscellanea/MHA_23_2016.pdf.
13. JANKOWSKI, Rafał. Rękopisy biblioteczne w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów. *Miscellanea Historico-Archivistica*, 2018, t. 25, p. 191–219.
14. *Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI–XVIII wieku*. Opracowanie naukowe Stanisław Siess-Krzyszowski. https://estreicher.uj.edu.pl/bazy_bibliograficzne/index.php/75.
15. KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai: 1518–1918*. Vilnius: Mokslas, 1984, 221 p., iliustr.
16. NARBUTIENĖ, Daiva. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos paveldas Lietuvoje. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 31–45.

17. Nikolaev, Nikolai. Nesvizhskaya biblioteka knyazei Radzivillov. In *Kniga v Rossii XVIII – seređiny XIX v. Iz istorii Biblioteki Akademii nauk*: sbornik nauchnykh trudov. Leningrad: Biblioteka Akademii nauk SSSR, 1989, p. 140–147.
18. Nikolaev, Nikolai. Ėkzempljary radzivilajskaj Biblii 1563 g. ŷ pecjarsburgskih shoviščah. In *Badania księgozbiorów Radziwiłłów: materiały międzynarodowej sesji Olsztyn 6–7 października 1994 r.* Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki; Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, 1995, p. 95–100.
19. *Polski słownik biograficzny*. T. XXX. Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1987. XXXIX, 751, [1] p.
20. PRZYŁĘCKI, Stanisław. Radziwiłłowska biblioteka w Nieświeżu. *Slawianin*, 1837, t. 1, p. 129–130.
21. RAČIUS, Vidas. *Bibliotheca dispersa*: Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos paveldo Lietuvoje klausimu. *Knygotyra*, 2018, t. 71, p. 307–309. DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2018.71.15>
22. RADZISZEWSKI, Franciszek. *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających...* Kraków: nakładem autora, 1875. [3], 124, [2] p.
23. SIESS-KRZYSZKOWSKI, Stanisław. Pierwsza Biblioteka Ordynacka w Nieświeżu i jej znaki własnościowe (na podstawie bazy danych: „Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświejskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI–XVIII wieku“). *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 2011, t. 41, p. 135–160.
24. *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa; Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. XVIII, [1], 1042, [2] p.
25. WIDACKA, Hanna. Działalność Hirsza Leybowicza i innych rytowników na dworze nieświejskim Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” w świetle badań archiwalnych. *Biuletyn Historii Sztuki*, 1977, t. XXXIX, p. 62–63, 71.
26. *XVII amžiaus knygos Kauno bibliotekose*: katalogas. Sudarė Rita Urbaitytė. T. 1, A–N. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2019. lvii, 640 p.

PRIEDAS

Bibliografiniai knygų (rankraščių) aprašai

- [1] Kożuchowski, Stanisław. Konstytucye statuta y przywileie koronne y W. X. Lit. na walnych seymach od roku panskiego 1550. az do roku 1726 uchwalone [...]. [Mokrsko]: w drukarni dziedzicznej wsi moiey Mokrzkzu, 1732. 2° (34 cm). Antraštiniame puslapyje spauda dvispalvė. Įrišimas: kartonas, ruda oda. Def.: trūksta priešantraštinio lapo.
 Prov.: Ex Bibliotheca Ducali Radivilliana Nesvisiensi (ekslibrisas paprastas, didysis)
 Библ. Импер. Акад. Наукъ. Bibliot. Imper. Acad. Scien. (antspaudas)
 Šifras: LNB // Clenk.1/732
- [2] Kownacki, Ignacy. Sparta polska [...] Panna Nayswietsza Marya w cudownym obrazie [...] w kościele łuckim dominikanskim [...] wystawiona [...] Annie Lubartowiczownie Sanguszkownie Radziwiłłowy kanclerzyny W.X.L. [...] prezen-

towana [...]. W Zamosciu: w Drukarni Akademickiey, 1703. 2° (27 cm). Dedikacija LDK d. kanclerienei Onai Radvilienei (pirma dalis) ir Karoliui Stanislovui Radvilai (antra dalis). Iliustracijos: Lucko bažnyčios Šv. Dievo Motinos paveikslas; antraštinio lapo kitoje pusėje penkių laukų herbas. Įrišimas: kartonas, ruda marginta oda.

Prov.: Ex Bibliotheca Ducali Radivilliana Nesvisiensi (ekslibrisas paprastas, didysis)
[Pinta monograma po kunigaikščių karūna], superekslibrisas
Библи. Импер. Акад. Наукъ. Библиот. Imper. Acad. Scien. (antspaudas)

Šifras: LMAVB // L-18/2-423

[3] Baronio, Cesare. Annales ecclesiastici [...] tomus sextus [...]. Moguntiae: sumptibus Ioan. Gymnici et Antonij Hierati Colonie[n]s., 1601. 2° (37 cm). Antraštinis lapas – vario ražinys.

Prov.: Ascriptus Cathalogo Bibliothecae Arcis Nesvisiensis [...] (rankraštinis įrašas)
Ex Bibliotheca Ducali Radivilliana Nesvisiensi (ekslibrisas paprastas, didysis)
[Pinta monograma po kunigaikščių karūna], superekslibrisas
Виленская Публичная Библиотека (ekslibrisas)

Šifras: VUB // III 16630

[4] Vijūkas-Kojalavičius, Albertas. Historiae Lituae pars altera [...]. Antverpiae: apud Iacobum Meursium, 1669. 4° (22 cm). Dedikacija Lietuvos Brastos seniūnui Kazimierui Jonui Sapiegai. Antraštiniame puslapyje spaustuvininko signetas, spauda dvispalvė. Įrišimas: kartonas, pergamentas.

Prov.: Ex Bibliotheca Ducali Radivilliana Nesvisiensi (ekslibrisas paprastas, vidutinis)
Biblioteka Czerwonodworska (antspaudas)
Ex libris Vac. Biržiškos (ekslibrisas)

Šifras: KTUV // Ds 3565a

[5] Livius, Titus. Titi Livii de re publica et imperio Romanorum scripta [...]. Meyntz: getruckt durch Iuonem Schöffner, 1546. 2° (30 cm). Antraštiniame puslapyje spaustuvininko signetas, spauda dvispalvė, tekste iliustracijos – medžio ražiniai. Įrišimas: medis, oda, metalinių segtuvų liekanos.

Prov.: Ex Bibliotheca Ducali Radivilliana Nesvisiensi (ekslibrisas paprastas, mažas)
Беларускі музей ім. Івана Луцкевіча (antspaudas)

Šifras: LMAVB // Ca 2-7

[6] Starowski, Szymon. Arka testamentu, zamykająca w sobie kazania niezdzienne. Część wtóra [...]. W Krakowie: w drukarni Krzysztofa Schedla, 1649. 2° (32 cm). Antraštinis puslapis ornamentiniame rėmelyje, spauda dvispalvė. Įrišimas: medis, šviesi oda. Restauruota.

Prov.: Ex Bibliotheca Radivilliana Ducali Nesvisiensi (ekslibrisas puošnus, didelis, be lipdės)

Šifras: LNM // R 25087

[7] Biblia święta, to jest Księgi Starego y Nowego Przymierza [...]. We Gdansku: w drukarniey Andrzeja Hunefeldy, 1632. 8° (18 cm). Įrišimas: medis, oda. Egzempliorius defektuotas ir trūksta antraštinio lapo.

Prov.: Ex Bibliotheca Radiviliana Ducali Nesvisiensi (ekslibrisas puošnus, vidutinis, viršutinė dalis nukirpta, be lipdės)

Беларускі музей ім. Івана Луцкевіча (antspaudas)

Šifras: LMAVB // L-17/303/1

[8] Besprache von der Wiederbringung aller Dinge. [S.l. et a.]. [33] lap.; 4°. Rankraštis. Be atskiro antraštinio lapo, aprašyta pagal prieštekstinę antraštę.

Prov.: Ex Bibliotheca Radiviliana Ducali Nesvisiensi (ekslibrisas puošnus, vidutinis)

Šifras: LVIA // F 1280, ap. 1, b. 270

[9] Le Tourneux, Nicolas. L'année chrétienne, contenant les messes des dimanches, fériés et fêtes de toute l'année. A Brusselle: chez François Foppens, au S. Esprit, 1703. 11 vol. in 8° (16 cm). Išlikę tomai: 4 (be viršutinio kietviršio), 8–10. Įrišimas: medis, juoda šagrenės oda, buvusių segtuvų liekanos.

Prov.: Ex. Libris Fr. Amati Ianowski Proff. Mrii Horod. (rankraštis įrašas)

Bibliothecae ducalis Radivillianaes Nesvisiensis (ekslibrisas, dviejų herbu)

Виленская Публичная Библиотека (ekslibrisas)

Šifras: VUB // IV 4956

[10] [Sanctus Hieronymus Biblia]. [S.l., 1446]. 524 lap. Rankraštis.

Prov.: Ex Bibliotheca Radiviliana Ducali Nesvisiensi (ekslibrisas puošnus, vidutinis, su lipde)

Ex libris Bibliothecae Conv. Grodnensis Ordinis Praedicatorum (ekslibrisas)

Рукописное Отделение Виленской Публичной Библиотеки (ekslibrisas)

Šifras: LMAVB // F 22-98

[11] Genealogia oder Geburtslini des Durchleuchtigen Hochgebornen Hochlöblichenn Fürstlichen Hauses vnnnd Geschlechts der Hertzogen zue Stettin Pommern Caßuben vnd Wenden, Fursten zue Ruigen vnd Graffen zue Gutzkow... [XVII–XVIII a.]. Rankraštis.

Prov.: Ex Bibliotheca Radivilliana Ducali Nesvisiensi (ekslibrisas puošnus, didysis)

Dr. Gitano Nausėdos asmeninė kolekcija

[12] *Icones familiae ducalis Radivilianae... Nesvisii: in typographia privilegiata ducali Radiviliana Collegii Societatis Jesu, [1758]. 2°. Antraštiniame puslapyje vinjetė, spauda dvispalvė. Įrašimas: oda, egzempliorius perrištas, puoštas auksintu superekslibrisu.*

Prov.: MCXR (rankraštinis įrašas)

[Karolis Stanislovas Radvila Mielasis Pone]

MZTXRKWXLtgo (rankraštinis įrašas)

[Mykolas Jeronimas Radvila], superekslibrisas neįvardytas

Dr. Jauniaus Gumbio asmeninė kolekcija

[13] *Poranne nabozenstwo do Rany Iezusowey w lewey nodze. [S.l.], 1717. [42] lap.: spalv. vinj., inic. 8° (15 cm). Rankraštis. Tikslī data nurodyta vinjetėje paskutiniame puslapyje: R. 1717. 20. Iulij. Įrašimas: kartonas, oda.*

Prov.: Z Biblioteki Ias. Osw. Xiężney Ęmści Konstancyi z Radziwillow Sapiezyney Kanclerzyney Wielkey W^o X^a L^o. 1741 (ekslibrisas, įrašas pažeistas, neįskaitomas)

Gimnazjum Polskie Imienia Adama Mickiewicza w Kownie (antspaudas)

Šifras: LNB // F130-2231